

פרק ט"ז (שיעור 2) / הרוח הרעה על שאול

א. וְרוּחַ ה' סָרָה מֵעַם שָׁאוּל

חלקו הראשון של הפרק עסק במשיחת דוד, וכעת חוזר הכתוב לשאול ולקורותיו לאחר ששמע על סיומה הצפוי של ממלכתו ונתינתה לאחר:

(יד) וְרוּחַ ה' סָרָה מֵעַם שָׁאוּל וּבִעֲתָתוֹ רוּחַ רָעָה מֵאֵת ה':

הפעלים בפסוק – "סָרָה... וּבִעֲתָתוֹ" – הם בלשון עבר מוקדם, כלומר: בפועל התרחש מה שמתואר בפסוק לפני המסופר בפסוקים הקודמים.¹ דומה שלא בכדי הדגיש זאת הכתוב. בפסוק הקודם נאמר "וַתִּצְלַח רוּחַ ה' אֶל דָּוִד מֵהַיּוֹם הַהוּא וּמִעַלָּה". מסתבר, שרוח ה' סָרָה עוד קודם לכן מעם שאול היא שצלחה על דוד, ממש כשם שאירע בשעתו לשאול: "וַיָּבֵאוּ שָׁם הַגִּבְעָתָה וְהִנֵּה חֶבֶל גָּבַיִם לִקְרָאתוֹ וַתִּצְלַח עָלָיו רוּחַ אֱ-לֹהִים וַיִּתְנַבֵּא בְּתוֹכָם" (י, ט); "וַתִּצְלַח רוּחַ אֱ-לֹהִים עַל שָׁאוּל כְּשָׁמְעוֹ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וַיַּחַר אַפּוֹ מְאֹד" (יא, טו).

נראה, שרוח זו שרתה מאז ומתמיד על מי שנבחר להנהיג את ישראל, וכפי שנאמר בזמנו על יהושע בן נון – "קח לך אֶת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ² וְסִמְכָתָ אֶת יָדְךָ עָלָיו" (במדבר כ"ז, יח); על עתניאל בן קנז – "וַתְּהִי עָלָיו רוּחַ ה' וַיִּשְׁפֹּט אֶת יִשְׂרָאֵל וַיֵּצֵא לְמַלְחָמָה וַיִּתֵּן ה' בְּיָדוֹ אֶת כּוֹשֶׁן רְשָׁעִיתִים מִלֶּךְ אֲרָם" (שופטים ג, ט); ועל שופטים נוספים.³ כיוון שמנהיג אחד לדור,⁴ אין רוח זו שורה על שני אנשים בעת ובעונה אחת, ועל כן מדגיש הכתוב כי עוד קודם ששרתה על דוד, כבר סרה מעם שאול. בפרק ג' עמדנו על החילופים בתפקיד הנביא בין עלי ובין שמואל, ועל דברי חז"ל "עד שלא השקיע שמשו של משה הזריח שמשו של יהושע... עד שלא שקעה שמשו של יהושע זרחה שמשו של עתניאל בן קנז... עד שלא שקעה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל..." (בראשית רבה נח ב). על אותו משקל נוכל אפוא להוסיף: עד שלא שקעה שמשו של שאול זרחה שמשו של דוד.

ב. וּבִעֲתָתוֹ רוּחַ רָעָה מֵאֵת ה'

מה טיבה של אותה רוח רעה המבעתת את שאול?⁵ ייתכן, שאין הכוונה לרוח ה' הגורמת באופן חיובי להרגשתו הרעה. עצם העובדה שאדם שהיה רגיל לקבל את רוח ה' ולהגיע למדרגות רוחניות גבוהות שוב אינו יכול להגיע אליהן, די בה לגרום לו תחושות דכדוך ותסכול, עד כדי דיכאון קשה. תיאור דומה מופיע אצל איוב. תחילה מזכיר איוב את ימיו הטובים, בהם זכה לקרבת ה' ולהגנתו:

מִי יִתְּנֵנִי כִּירְחֵי קֶדֶם כִּימֵי אֶ-לוֹהַּ וְשִׁמְרָנִי. בְּהִלּוֹ נָרוּ עָלַי רֵאשֵׁי לְאוּרוֹ אֶלְכָּה חֲשָׁךְ. כְּאֲשֶׁר הֵייתִי בִימֵי חֲרָפִי בְּסוּד אֶ-לוֹהַּ עָלַי אֶהְלִי. בְּעוֹד שֶׁ-דִּי עִמְדֵי סְבִיבוֹתַי נֶעְרִי (איוב כ"ט, ב-ה).

ודווקא לאור זיכרונות מיוחדים אלו, קשה ההווה מנשוא:

וְעַתָּה עָלַי תִּשְׁתַּפֵּף נַפְשִׁי יֶאֱחֹזְנִי מִי עֲנִי. לִלְלָה עֲצַמִּי נָקַר מֵעָלַי וְעָרְקִי לֹא יִשְׁכָּבוּ... אֲשׁוּעַ אֶלְיָךְ וְלֹא תִעַנְנִי עֲמַדְתִּי וַתִּתְבַּנֵּן בִּי תִהְפֵּף לְאֶכְזָר לִי בְּעֵצָם יָדְךָ תִּשְׁטַמְנֵנִי... כִּי טוֹב קִוִּיתִי וַיָּבֵא רָע וַאֲיַחֲלָה לְאוּרִי וַיָּבֵא אִפְלָ. מֵעִי רִתְחוֹ וְלֹא דָמוֹ קִדְמֵנִי מִי עֲנִי. קִדְרַת הַלְכָתִּי בְּלֹא חֲמָה קָמְתִי בִקְהַל אֲשׁוּעַ. אַחַח הֵייתִי לְתַנִּים וְרָע לְבָנוֹת יַעֲנָה. עוֹרִי שָׁחַר מֵעָלַי וְעֲצַמִּי חָרָה מִנִּי חָרָב. וַיְהִי לְאֶבֶל כְּזָרִי וְעֲגִבִי לְקוֹל בְּכִים (שם ל, טז-ל).

תיאור זה הולם להפליא את מצבו של שאול כעת, ומבטא את הסיבות לתסכול העמוק שהוא חווה. אם "וְאֲנִי קָרַבְתִּי אֶ-לֹהִים לִי טוֹב" (תהילים ע"ג, כח), הרי שניתן להבין עד כמה קשה תחושתו של מי שזכה לאותה קרבה בעבר, אך אינו יכול עוד לחזור לאותה חוויה ייחודית.

עבדי שאול עומדים על מצוקתו של מלכם⁶ ומציעים פתרון:

5 מתוך שש פעמים בהן מופיע במקרא הצירוף "רוח רעה", קשורות חמש למצבו של שאול בפרקים אלו. רק פעם אחת מופיע צירוף זה בהקשר אחר, אך שם גם משמעות הביטוי שונה – לא תופעה הקשורה באדם באופן אישי, כי אם 'רוח רעה' בין שני צדדים: "וַיִּשְׁלַח אֶ-לֹהִים רוּחַ רָעָה בֵּין אֲבִימֶלֶךְ וּבֵין בְּעָלֵי שָׁכָם וַיִּבְגְּדוּ בְעָלֵי שָׁכָם בְּאֲבִימֶלֶךְ" (שופטים ט, כג).

6 הקרובים למלך מכירים אותו היטב, ואין הוא יכול להסתיר מפניהם את מצוקתו. גם במקומות אחרים מצאנו שהקרובים למלך, המודעים למצוקתו, מציעים לו פתרונות: כך אצל דוד בזקנותו, וכך אצל אחשוורוש לאחר הגזרה על ושתי. מעניין הדבר, שבין שלושת המקרים נמתחים קווי דמיון נוסף, וביניהם ההצעה לחפש ("ביקשור") דמות שתסייע למלך: "וַיְהִימֶלֶךְ דָּוִד יָקָן בָּא בְּיָמִים וַיִּכְסְהוּ בְּבָגָדִים וְלֹא יָחַם לוֹ וַיֵּאמְרוּ לוֹ עֲבָדָיו: בְּקִשׁוֹ לְאֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ נִעְרָה בְּתוּלָה וְעָמְדָה לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ וַתְּהִי לוֹ סִכָּנָת וְשָׁקְבָה בְּחִיקְךָ וְחָם לְאֲדֹנָי הַמֶּלֶךְ. וַיִּבְקְשׁוּ נִעְרָה יָפָה כָּל גְּבוּל יִשְׂרָאֵל וַיִּמְצְאוּ אֶת אֲבִישַׁג הַשּׁוֹנִימִית וַיָּבֵאוּ אֶתָּה לְמֶלֶךְ" (מ"א א, ג); "אֲחֵר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה כִּשְׁף חֲמַת הַמֶּלֶךְ אֲחֲשׁוּרוֹשׁ זָכַר אֶת וְשֵׁתִי וְאֵת אֲשֶׁר עָשִׂתָה וְאֵת אֲשֶׁר נָגַדְתָּ עָלַי. וַיֵּאמְרוּ נִעְרֵי הַמֶּלֶךְ מִשְׁרָתֵנוּ: בְּקִשׁוֹ לְמֶלֶךְ נִעְרֹת בְּתוּלוֹת טוֹבוֹת מִרְאָה" (אסתר ב', א-ב); ואצלנו – "בְּקִשׁוֹ אִישׁ יָדַע מִנֶּגַד בְּכִנּוּר. עַל מִשְׁמְעוֹת הַהִקְבֵּלָה בֵּין אֶסְתֵּר לְבִין פֶּרְקָנָה, מְנוֹקֶדֶת הַמִּבְטָל שֶׁל מְגִילַת אֶסְתֵּר, עֵינַי מֵאֲמָרֵי "וְכֹאשֶׁר אֲבֹדְתִי אֲבֹדְתִי" – בֵּין בַּת שֶׁבַע

1 אילו בא התיאור על סדר האירועים, היה הכתוב נוקט בלשון 'ותסר רוח ה' מעם שאול ותבעתהו רוח רעה'. תופעה זו שכיחה ביותר במקרא, וכבר עמד עליה רש"י בפירושו לפסוק "והאדם ידע את חוה אשתו" (בראשית ד, א); "והאדם ידע – כבר קודם הענין של מעלה, קודם שחטא ונטרד מגן עדן, וכן ההריון והלידה, שאם כתב 'ידע אדם' נשמע שלאחר שנטרד היו לו בנים".

2 וכפי שתרגמו אונקלוס ויונתן שם, שהכוונה לרוח נבואה מאת ה'; ובניגוד לפירוש רש"י שם. ועיין גם דברים ל"ד, ט.

3 גדעון (שם ו, לד), יפתח (שם י"א, כט), שמשון (שם י"ג, ה); י"ד, ו, יט; ט"ו, יד).

4 על פי סנהדרין ח ע"א: "אמר רבי יוחנן: אמר לו משה ליהושע: אתה והזקנים שבדור עמהם. אמר לו הקדוש ברוך הוא: טול מקל והך על קדקדק – דבר אחד לדור ואין שני דברים לדור".

והנה תאר דוד באלו התארים כי מי שיש לו אלו המדות יותר ראוי לבא בהיכל מלך, ואף על פי שלא היה המבוקש ממנו תחלה כי אם שיהיה מטיב לנגן.⁷

פירוש זה מסביר מדוע תיאר הנער את דוד גם בתחומים שאינם קשורים כלל וכלל ליכולת הנגינה שחיפש שאול. אך דומה שמעבר לכך, תיאור זה אכן מבקש גם לעמוד על השינוי הגדול שהתחולל בדוד. מסתבר, שרוח ה' שצלחה על דוד "מהיום ההוא ומעלה" (פס' יג) אכן שינתה את אישיותו, והוציאה מן הכוח אל הפועל תכונות שהיו גנוזות בו. כשם שהבטיח שמואל את שאול במשיחתו "וְנִהְיֶינָהּ לְאִישׁ אַחֵר" (י', ו), וכשם שנאמר בו מיד לאחר משיחתו "וַיִּהְיֶה לוֹ אֶל־לֵהִים לֵב אַחֵר" (שם, ט) – כך אירע עתה גם בדוד, ובבת אחת הפך הנער האדמוני לגיבור חיל, איש מלחמה ונבון דבר.

שאל מקבל מיד את ההצעה, אך פנייתו לישי מפתיעה משהו:

(יט) וַיִּשְׁלַח שְׂאוּל מַלְאָכִים אֶל יִשָּׁי וַיֹּאמֶר שְׁלַח אֵלַי אֶת דָּוִד בְּנֶךְ אֲשֶׁר בְּצֵאן:

"דוד" – מאן דכר שמיה? וכיצד יכול שאול להבין מתיאורו של הנער כי דוד אינו אלא רועה "בצאן"?

אין ספק שהמקרא לא תיאר את התמונה בכללותה. סביר להניח, שאותו "אחד מהנערים" סיפר בהמשך שבנו של ישי הוא דוד, וכי בפועל הוא משמש כרועה צאן. ברם, לענייננו מה שחשוב הוא ההבדל שבין שתי ההתייחסויות לדוד. דומה כי המקרא ביקש להדגיש, שלמרות התיאור המרשים של הנער, בשלב זה לא נתפס דוד בעיני שאול כאיום. שאל אמנם כבר ידע כי המלכות עתידה לעבור ממנו אל "רֶעֶף הַטּוֹב מִמֶּנִּי" (ט"ו, כח), אך גם התיאור "גִּבּוֹר חֵיל וְאִישׁ מִלְחָמָה וְנָבוֹן דָּבָר וְאִישׁ תֹּאֵר וְה' עִמּוֹ" לא עורר בלבו כל חשש. בשלב זה העדיף שאול לראות לנגד עיניו עובדה אחת בלבד – היות המנגן רועה צאן – ולהדחיק את יתר תארו הייחודיים.

מכל מקום, אין להתעלם מיד ההשגחה העליונה המסובבת את המאורעות. כך אירע, שלאחר שרוח ה' סרה מעם שאול ועברה לדוד, זומנה הבאתו של דוד אל שאול, על מנת שזה יקל מעליו את הקושי של הסרת רוח ה'. רוח ה' שצלחה על דוד, עתידה להיות חלק מדרכי הסתגלותו של שאול למצב החדש, שבו רוח ה' שוב אינה שורה עליו.

ד. נושא הכלים

דבריו לישי לא הסביר שאול כלל לשם מה הוא מבקש שישלח לפניו את דוד. הסיבה לכך מובנת מהמשך הסיפור:

(טו) וַיֹּאמְרוּ עֲבָדֵי שְׂאוּל אֵלָיו הֲנֵה נָא רוּחַ אֶל־לֵהִים רָעָה מִבְּעֵתְךָ: (טז) יֹאמֶר נָא אֲדַנְנוּ עֲבָדֶיךָ לְפָנֶיךָ יִבְקָשׁוּ אִישׁ יָדַע מִנֶּגֶד בְּכַנּוֹר וְהָיָה בְּהִיּוֹת עֲלֶיךָ רוּחַ אֶל־לֵהִים רָעָה וְנִגַּן בְּיָדוֹ וְטוֹב לָךְ:

כיצד יפתור מנגן בכינור את מצוקתו של שאול? אין ספק, שהדבר מחזיר אותנו לתחילת דרכו הנבואית של שאול:

אחר כן תבוא גִּבְעַת הָאֶל־לֵהִים אֲשֶׁר שָׁם נִצְבִּי פְּלִשְׁתִּים וְיְהִי כְּבֹאֵךְ שָׁם הָעִיר וּפְגַעְתָּ חֶבְל נְבִיאִים יָרְדִים מִהַבְּמָה וּלְפָנֵיהֶם נִבֵּל וְתָף וְחִלְלִל וְכַנּוֹר וְהָמָה מִתְנַבְּאִים. וְצִלְחָה עֲלֶיךָ רוּחַ ה' וְהִתְנַבְּיַת עִמָּם וְנִהְפְּכָתָ לְאִישׁ אַחֵר (י', ה-ו).

כשעסקנו בפרק י', עמדנו (שיעור 17) על תפקיד הנגינה ביצירת השראה, העשויה להביא לידי נבואה. הזכרנו את הביטוי המובהק ביותר לתופעה זו – אצל הנביא אלישע: "וְעַתָּה קָחוּ לִי מִנְּגִן וְהָיָה כִּנְגִן הַמִּנְּגִן וְתִהְיֶה עֲלֵיו יָד ה'" (מ"ב ג', טו). הנגינה מביאה את האדם לידי מצב רוחני מסוים, שהוא מרכיב יסודי ביכולת לקבל נבואה מאת ה'.

והנה, שאול שוב אינו מסוגל להגיע לרוח נבואה. עם זאת, לנגינה בכינור יש השפעה מרגיעה. הנגינה מביאה את האדם לחוויה רוחנית מסוימת, שבתנאים אופטימליים יש בה כדי ליצור תשתית לקבלת נבואה. בתנאים הבעייתיים של שאול לא תביא אותו הנגינה בכינור לנבואה, אבל היא תרומם אותו לרמה רוחנית מסוימת, שעל ידה – "וטוב לך".

ועם כל זאת, מה רב ההבדל שבין שתי המנגינות! מאלהן עולות מילותיו של איוב שציטטנו לעיל: "וְיִהִי לְאֶבֶל כְּנָרִי וְעֲגָבִי לְקוֹל בְּכִים".

ג. המנגן

שאל מקבל את הצעת עבדיו, אך עוד בטרם יצא החיפוש לדרך, כבר מגיעה הצעה קונקרטיית:

(יח) וַיַּעַן אֶחָד מֵהַנְּעָרִים וַיֹּאמֶר הֲנֵה רְאִיתִי בֵּן לְיִשָּׁי בֵּית הַלְחָמִי יָדַע נִגֵּן וְגִבּוֹר חֵיל וְאִישׁ מִלְחָמָה וְנָבוֹן דָּבָר וְאִישׁ תֹּאֵר וְה' עִמּוֹ:

דברי הנער מפתיעים למדי. ראשית, כל שנתבקש היה מנגן, וחלף זאת הוא מונה שורה של תארים, המתאימים לתפקיד שררה גבוה במיוחד. שנית, תיאורו של דוד כאן שונה במידה רבה מן הדמות שתוארה בפסוקים הקודמים – נער הרועה בצאן, שאך בקושי הובא לפני שמואל מן המרעה; כיצד הפך פתאום הנער הקטן, רועה הצאן, האדמוני עם יפה העיניים, ל"גִּבּוֹר חֵיל וְאִישׁ מִלְחָמָה וְנָבוֹן דָּבָר"?

על השאלה הראשונה השיב רלב"ג:

7 רש"י פירש, בעקבות חז"ל, שנער זה היה דואג האדומי, ו"כל עצמו נתכוון להכניס עין רעה של שאול בדוד שיתקנא בו". על דרך הפשט ביאור זה קשה, שהרי לו רצה לפגוע בדוד, יכול הנער שלא להזכירו כלל, ובכך למנוע את הבאתו לבית שאול ואת סלילת דרכו למלכות. מסתבר, שבמדרש זה ביקשו חז"ל לעמוד על הבעייתיות שבריבוי סיפור שבחו של אדם, ואכמ"ל.

לאסתר, בתוך: הדסה היא אסתר – ספר זיכרון להדסה אסתר (דסי) רבינוביץ, אלון שבות תשנ"ז, עמ' 44-46.

(כ) וַיִּקַּח יְשִׁי חֲמֹר לְחֶם⁸ וְנָאֵד יֵין וְגַדֵי עֲזִים אֶחָד⁹ וַיִּשְׁלַח בְּיַד דָּוִד בְּנֹו אֶל שְׂאוּל: (כא) וַיָּבֵא דָוִד אֶל שְׂאוּל וַיַּעֲמֵד לְפָנָיו וַיֹּאמְרוּ מֵאֵד וַיְהִי לוֹ נִשְׂא כְלִים: (כב) וַיִּשְׁלַח שְׂאוּל אֶל יְשִׁי לֵאמֹר יַעֲמֵד נָא דָוִד לְפָנָי כִּי מִצָּא חֹן בְּעֵינָי: (כג) וַהֲיָה בְהִיּוֹת רוּחַ אֱ-לֹהִים אֶל שְׂאוּל וְלִקַּח דָּוִד אֶת הַכְּנֹור וַנְּגַן בְּיָדוֹ וַרוּחַ לְשְׂאוּל וְטוֹב לוֹ וְסָרָה מֵעָלָיו רוּחַ הָרָעָה:

מכאן נראה, ששני שלבים היו בהבאתו של דוד לשאול. בשלב הראשון לא הזכיר איש את נושא הנגינה. שאול ביקש לראות את דוד קודם שיטיל עליו את המשימה האינטימית – לנגן למלך בשעה שרוח ה' מבעיתו. שאול היה מעוניין לבחון תחילה את אישיותו של המנגן הפוטנציאלי ולהכירו מקרוב. והנה, שוב ניכרת יד ההשגחה העליונה: שאול מוצף רגשי אהבה לנער יפה העיניים העומד לפניו. תחילה מתמנה דוד לנושא כליו של שאול, ורק לאחר מכן – כנראה משהתברר שדוד ממלא את תפקידו באמונה, ושרגשותיו של שאול כלפיו נותרו בעינם – פונה שאול אל ישי ומבקש ממנו שדוד יישאר בביתו באופן קבוע. דומה שרגש זה מרכז את אופיו של שאול, ובפנייתו השנייה אל ישי הוא כבר מוסיף מילת בקשה, שנעדרה בפנייה הראשונה: "יַעֲמֵד נָא דָוִד לְפָנָי כִּי מִצָּא חֹן בְּעֵינָי".¹⁰

כעת, משנותר באופן קבוע בביתו של שאול, הגיעה העת להכניס את דוד לתפקידו המיועד. מתברר שהצירוף של השפעת הנגינה מצד אחד, עם היותה מתנגנת על ידי אדם האהוב מאוד על שאול מצד שני, הביא לתוצאה המקווה: "וַרוּחַ לְשְׂאוּל וְטוֹב לוֹ וְסָרָה מֵעָלָיו רוּחַ הָרָעָה".

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב אמנון בזק, תשס"ח
עורך: בעז קלוש

בית המדרש הווירטואלי שליד ישיבת הר עציון
האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דואל: office@etzion.org.il

8 לביטוי תמוה זה מביא רד"ק שני פירושים: או שמדובר בחמור עמוס כיכרות לחם, או שמדובר בערמת לחם ("חמור" – מלשון ערמה, כגון: "וַיִּצְבְּרוּ אֹתָם חֲמֹרִים חֲמֹרִים" [שמות ח', י]; "בלחי החמור חמור חמורתים" [שופטים ט"ו, ז]).

9 מעניין הדמיון בין מתנתו של ישי לשאול, הכוללת לחם, יין וגדי עזים, לבין מטענם של שלושת האנשים שפגש שאול בתחילת דרכו – "שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים עָלִים אֶל הָאֱ-לֹהִים בֵּית אֶל אֶחָד נִשְׂא שְׁלֹשָׁה גְדִיִּים וְאֶחָד נִשְׂא שְׁלֹשָׁת כְּרוֹת לְחֶם וְאֶחָד נִשְׂא גִבְלִין" (י', ג). הקבלה זו מצטרפת לשורת ההקבלות בין פרקנו לבין פרק י' שציינו בגוף השיעור, וכולן מבטאות את סגירת המעגל בין תחילת נבואתו של שאול וצליחת רוח ה' עליו לבין סוף נבואתו והסתלקות רוח ה' מעליו.

10 ייתכן, כמובן, שהשימוש במילת הבקשה "נא" נבע גם מגודל הבקשה: בעוד שבפנייה הראשונה נדרש רק ביקור חד-פעמי של דוד אצל שאול, כעת מבקש שאול שדוד יישאר עמו תמידית בתפקיד מיוחד.